

şeyh okyanusla bağlantılı bir nehre benzetilir (s. 191). Yazar eserini kalp, nefis ve ruhun karşılıklı ilişkilerinin anlatıldığı “Sekizinci Bölüm”le bitirmektedir ki, kanaatimizce bu bölümün önceden ele alınması daha isabetli olurdu. Kitap bir dervişin dilinden “Ey Rabbimiz! Sen olmaksızın biz huzur bulamayız” meâlindeki anlamlı bir dua ile sona ermektedir.

Ali Ayten

Kur’an ve Oryantalistler

Selahattin Sönmezsoy

Ankara: Fecr Yayınevi, 1998. 335 sayfa.

Müslüman dünyanın Batı dünyası ile ilişkileri, uzun bir tarihî seyre sahiptir. İlişkiler zamana bağlı olarak farklı biçimlerde tezahür etmiş ve günümüzde de oldukça yeni bir düzleme yerleşmiş durumdadır. Dinî ve kültürel farklılıklara sahip söz konusu iki dünyanın ilişki biçimlerinin büyük oranda güç dengesi ile şekillendiği anlaşılmaktadır. Oryantalizm/şarkiyatçılık da bu faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmış, zamanla içerik ve metot bakımından bir hayli değişim ve gelişme kaydetmiş bir olgu olması yanında, yeni bir güç olarak da kendisinden faydalanılmıştır. Tam olarak bir başlangıç belirlenemese de, yoğun bir biçimde kendini gösterdiği son üç yüz yıllık sürecin ardından, klasik oryantalizmin yaşayıp yaşamadığı ya da hangi boyutlarda devam ettiği henüz tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Şu kadarını söylemek yanlış olmaz herhalde: Batı’da İslâm dünyasına dair son zamanlardaki oryantalist çalışmalar, dinî alanı biraz ihmal ederek sosyal ve kültürel alana fazla yönelmiş ve eskiye oranla anlamaya çalışan bir yaklaşımı daha çok tercih eder olmuştur. Buna karşın oryantalizm hakkında Müslüman müelliflerin farklı dillerde yüze yakın kitap ve bu sayının birkaç katı da makale telif etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ancak Müslüman entelektüellerin ilgilerini klasik oryantalizm üzerinde teksif ettiği, bunun da o dönemin yeterince çözümlenip anlaşılamadığını ve tahlil edilemediğini gösterdiği söylenebilir. Selahattin Sönmezsoy’un kitabı, bu alandaki boşluğu doldurma çabalarından biridir. Ayrıca özel olarak Kur’an hakkında yazılmış olması bakımından, yazarın da kitabın başında belirttiği gibi, sahasında Türkçede ilktir.

Çalışma, “Sunuş”, “Önsöz”, “Giriş”, yedi bölüm, “Genel Sonuç” ve “Karma Bibliyografya”dan oluşmaktadır. Yazar, “Giriş”te oryantalistin ne olduğundan bahsedip tarihçesini özetlemiş ve ardından oryantalistlerin Kur’an’a dair çalışmalarının önemlilerini liste halinde sunmuştur. “Kur’ân-ı Kerim Terçümesi ve Oryantalist Tutum”, “Kur’ân-ı Kerim’in Kaynağı Meselesi” ve “İlâhi Vahiy Meselesi” başlıklarını taşıyan ilk üç bölüm, Kur’an’ın kaynağı ve mahiyetine ayrılmıştır. Sonraki üç bölüm ise, “Kur’ân-ı Kerim’in Nassının İntikali Meselesi”, “Kur’an Metninin Sıhhati Meselesi” ve “Mekkî ve Medenî Kur’an Meselesi” adlarıyla Kur’an’ın vahiy sonrası günümüze intikali ve Kur’an’ın muhtevasına ayrılmıştır. Son bölüm ise “Kur’an’da Nesh Meselesi” başlığını taşımaktadır. Yazar hemen her bölümün sonunda bir özet yaparak konu hakkındaki hükümleri tekrar etmiş, “Genel Sonuç” başlığı altında ise kitabın bir özetini vermiştir. Bu hâliyle kitabın, konuların bölümlenmesi açısından dengeli olduğunu söyleyebiliriz. Yazarın bölümleri işleyiş formatı şöyledir: Önce her bölümün ana konusu hakkında geleneksel bilgiler ışığında mevcut anlayışı ve Müslüman müelliflerin açıklamalarını sunmuş, ardından oryantalistlerin konu ile ilgili görüş ve iddialarına yer verip bunları eleştirmek veya reddetmek suretiyle irdelemiştir.

Oryantalizme dair son zamanlarda ülkemizde ve diğer Müslüman ülkelerde kitap, makale, sempozyum vb. çalışmaların sayıca artış göstermesi sevindirici bir gelişme olmasına rağmen, konunun tahlil ve tenkidinde arzulanan seviyeye gelmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Müslüman müelliflerin oryantalistlere yaklaşımları çoğunlukla duygusal, savunmacı ve suçlayıcı zeminde cereyan etmiştir. Kısaca Müslüman müellifler “acaba” diyerek oryantalistlerin söylediklerinde, az da olsa, doğruluk payı olup olmadığını sorgulamamış, kendi kaynaklarına yönelik bunca olumsuz “iddia” ve “varsayımlarla” yüzleşmekte çekimser davranmışlardır. Sönmezsoy’un yaklaşım tarzı da bu minval üzere cereyan etmiştir (s. 20, 32, 147, 156, 203, 204, 208, 212, 219, 289, 313 vd.). Elbette bir medeniyetin temel dayanaklarından birine yönelik her akla gelen düşüncenin, hem de en kışkırtıcı biçimde ileri sürülmesinin reddedilmesi doğal bir tepki olarak kabul edilmelidir. Ancak cevaplar, onların iddialarından daha soğukkanlı, gerçekçi ve delile dayalı olmalıdır. Bunlar içinde cevap vermeye değmeyecek “basit” iddiaların gündeme bile alınmasına gerek duyulmayabilir; ancak emek ve ilim mahsulü ciddi iddia ve eleştiriler daha büyük ciddiyetle ele alınmalıdır. Bu nedenle sözgelimi, bazı iddialarına kızıp müsteşrikleri Mekkeli müşriklerle aynı kefeye koymak (s. 155, 224-25), Mu‘tezile’nin fikirleriyle onlarınkini aynı kabul etmek (s. 298-305) gibi

yaklaşımların kitabın muhtevası ve ciddiyetiyle bağdaşmadığını düşünüyoruz.

Oryantalistlerin ve Müslümanların konulara yaklaşım tarzı arasında elbette farklılıklar olacaktır. Metot, kaynak ve bakış açısı olarak üç noktada toplanabileceğimiz farklılıklar, klasik oryantalizm ile geleneksel Müslüman anlayışı arasında son derece bariz bir şekilde gözükmektedir. Sönmezsoy'un çalışması, bu bakımdan güzel bir örnektir. Nitekim yazar, daha "Önsöz"de Hıristiyan ve Yahudiler'in Hz. Peygamber'in zamanından itibaren devam edegelen İslâm'a saldırılarından bahsetmekte ve oryantalizmi de bu olgunun bir parçası olarak takdim ederek hemen başta konuyu hangi düzlemde ele aldığını belli etmektedir. Ne yazık ki, bilimsel çalışmalarda bu hareket tarzı objektiflikten ve ikna edici olmaktan uzak olabileceği hissini doğurmakla kalmayıp, yazarın kendisini müsteşrikler hakkında yakındığı "ilmî ciddiyetten, bilimsel objektiflikten, bilim adamında bulunması gereken tarafsızlık ve ağırbaşlılıktan uzak olmak" gibi durumlara düşürebilir. Nitekim kitapta bu kaygımızı haklı çıkaracak şekilde oryantalistler için, "Kur'an hakkında şüpheler uyandırmak", "Kur'an'ı bozmak, tahrif etmek", "şüphe tohumu ekmek", "kötü niyetli olmak", "Kur'an'ın hükümlerini iptal etmek veya değiştirmek", "Kur'an'ın ilâhî kaynağını inkâr etmek" ... gibi ifadelere sıkça rastlanmaktadır (s. 55, 62-63, 65, 67, 313-319). Elbette o, bu yargılarının bir kısmında haklıdır. Nitekim müsteşriklerin ahkâm, cihad, kadın gibi Kur'an'da yer verilen bazı meseleler hakkında açtıkları yanlış çıgırlar, ilim ehli tarafından yakinen bilinmektedir. Kitabın "Birinci Bölüm"ü, Kur'an hakkındaki bazı yanlış ve yanlış oryantalist tutumları göstermesi bakımından yeterince ikna edicidir.

Oryantalistlerin dine ve dinî metinlere yaklaşım tarzını XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da egemen olmaya başlayan yeni bilimsel metotlar ve anlayışların belirlediğini biliyoruz. Onlar tarih, sosyoloji, psikoloji gibi yeni ilmî gelişmelerin sunduğu imkânlarla olayları, olguları ve nesnelere açıklamaya çalışan, buradan mühlhem olarak İncil üzerinde her şeyi söyleyebilme yetkisini kendisinde bulan bir bilimsel anlayış ortamında yetişmişlerdir. Kur'an'a yaklaşırken de söz konusu anlayış ışığında hareket etmek, onlar için en uygun yol gibi geliyordu. Kısaca, Batılı araştırmacılar kendi devirlerinin ilim anlayışı ve ilmî verileri doğrultusunda olayları açıklamaktadır. Dolayısıyla başkası için kutsal olan birçok şey, onlar için bilimsel incelemenin konusu olan bir nesne olmaktan daha fazla bir şey ifade edemeyebiliyordu. Onların tercih ettiği metot, genelde İslâm'a; özelde de Kur'an'a yönelik yanlış, yanlış ve tahrif

edici fikirlerini serdetmede dahi iyi imkânlar sağlıyordu. Özel amaçlarını açıkça ifade etmeleri, zaten beklenemez.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız oryantalist tutum, onlar incelenirken göz önünde bulundurulmalıdır. Zannediyorum bu metodolojik yaklaşım tarzını görmezden gelerek onlardan “mümin gibi davranmaları”nı beklemek (s. 73, 80, 144-45, 159, 301) sağlıklı ve sağduyulu sonuçlar elde etmenin önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla ister cevap vermek, ister iddialarını çürütmek ve isterse eleştirmek için olsun, onların hareket ettikleri bilimsel yaklaşımı tersine çevirerek onlara ikna edici bir şekilde karşılık vermek avantaj sağlayacaktır. Bu nedenle ne kadar güçlü örülmüş olursa olsun, bir fikrî yapının yanlış olduğunu söylemek, onu çürütmek ve geçersiz kılmak amacıyla yapı-bozum (*deconstruction*) yolunu tercih etmek, daha makul sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir. Böylece oryantalistlerin birbirlerine yönelttikleri eleştirileri de kullanarak olabildiğince çelişkilerini ve çıkmazlarını sergilemek mümkün olur. Bu nedenle yazar kitapta bölümlere başlarken geleneksel Müslüman anlayışı özetleyerek ele alacağı konuyu önceden ispatlamak yerine, o konuda oryantalistlerin görüşlerini doğrudan kendi ifadeleriyle verdikten sonra hem kaynaklara dayanarak ve hem de onların önemseydiği sosyal bilimlerden istifade ederek geniş bir şekilde cevaplama yoluna gitseydi daha elverişli sonuçlara ulaşabilirdi. Nitekim kitaba bir “Sunuş” yazan Prof. Dr. Suat Yıldırım da oryantalizme dair çalışmaların bu düzlemde yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir (s. 16). Bu arada oryantalistlerin bazı konularda var olan karmaşadan yeterince istifade ettikleri malumdur. Bizce bu gibi konularda onları eleştirmeden veya onlara suçlamalar yöneltmeden önce, problemin İslâm düşüncesinin kendi bünyesinde çözülmesi gerekir. Bunun en iyi örnekleri “IV. Bölüm”de ve “V. Bölüm”de tartışılan “Kur’ân’ın Tertîbi”, “Yedi Harf”, “Kıraatler” ve “VII. Bölüm”deki “nesh” konusudur.

Bir başka dikkat çekici nokta ise oryantalistler hakkında hüküm verirken genelleyici ifadelere yer verilmesidir. Mesela bir kişinin herhangi bir konuda yanlış yapması, diğer söylediklerinin tamamının kabul edilemeyecek olumsuz şeyler olduğu veya bazılarının art niyetli, düşmanca davranması ve kaynakları istismar etmesi, hepsinin aynı niyeti taşıdığı anlamına gelmez. Kitabı okuyunca, “Acaba oryantalistlerden hiç mi haklı ve doğru fikirler sadır olmuştur?” gibi bir soru akla geliyor. Madem onlardan objektif olmayı bekliyoruz, o hâlde bunu öncelikle bizim yapmamız gerekir. Yazarın kendisinin de zaman zaman işaret ettiği gibi, sonraki oryantalistler öncekilerin Kur’an, vahiy ve Hz. Peygamber hakkında gayriilmî olması bir yana, insafa sığmaz bazı id-

dialarını ve nazariyelerini reddetmişler (s. 119, 187-89, 217, 220, 249, 284) ya da son derece makul ve itirazsız kabul edilebilecek güzel açıklamalar yapmışlardır (s. 88-89, 141, 221-22, 20-41). Nihayet oryantalizmin İslâm dünyasında neşv ü nema bulduğu sıralarda İslâm'a yaklaşımı ile XX. yüzyıldaki yaklaşımı oldukça farklılaşmış, olumsuz yaklaşımdan olumluya doğru bir evrilme süreci yaşanmıştır. Artık oryantalistler veya Batı'daki İslâm araştırmacıları klasik oryantalizme eleştiriler yöneltmekte, basit yargılarda bulunmaya özen göstermektedirler. Şu hâlde kitapta bu durumu anlatan bir bölüm veya başlık olmalı, hiç olmazsa yeri geldikçe hakları teslim edilmeli ve verilecek hükümde bir ayırım yapılmalıydı diye düşünüyoruz.

Oryantalistler İslâm'ı ve Müslümanları araştırmaya başladıklarında, işi temelden ve çok ciddi bir biçimde ele almışlar, mümkün olduğu kadarıyla en eski kaynaklara dayanmayı ilke edinmişlerdir. Mesela klasik oryantalistler Kur'an'ın kaynağı, mahiyeti ve onunla alakalı diğer konularda ilk dönem kaynaklarını kullanmışlardır. Bu arada yazarın zaman zaman işaret ettiği üzere itibar edilmeyen, zayıf ve hatta uydurma rivayetlere dayanmışlarsa da her hâlükârda var olan kaynaklarımıza dayanmışlardır. Böylece onlar teorilerini ispat etmede bazen de avantaj elde etmişlerdir. Bu tarafta ise, kitapta da gözlemlediğimiz gibi, onların dayandıkları görüşlerin zayıf veya uydurma olduğu söylenerek kısa yoldan reddetme yolu tercih edilmiştir. Örneğin Kur'an nassında farklılıkların olduğu iddialarında genellikle İbn Ebî Dâvûd'un (ö. 316/929) *Kitâbü'l-Mesâhif* ve Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Mukni'* adlı eserleri gibi kaynaklara dayanmışlardır. Keza Garanik Olayı gibi son derece hassas konularda da mevcut kaynakların verilerini kullanmışlardır. Dolayısıyla onların iddiaları çürütülmeye çalışılırken bu eserlere de müracaat edilmelidir. Müellifin onları red sadedinde (s. 270-76) bu tür asli kaynakları tahlil etmesi ve ardından kendi yorumunu vermesi gerekirdi. Maalesef kitapta bu yol benimsenmemiş, sadece çağdaş müelliflerin görüşleri ile yetinilmiştir.

Kaynaklar konusunda önemli bir husus da Sönmezsoy'un yurt dışında bulunmuş ve doktorasını Fransa'da yapmış olmasının avantajı ile kitabında zengin bir literatüre yer vermesine rağmen, ne yazık ki, oryantalistlerin fikirlerini yansıtmada ve doğrudan eserlerinden aktarmada o kadar başarılı bir sunum sağlayamamış olmasıdır. Onlar hakkında birçok iddia ve yargı ileri sürmüş, fakat bunların bir kısmını doğrudan müellifin eserinden vermek yerine ikinci, üçüncü şahısların gözlemlerinden aktarmakla yetinmiştir. Örneğin, Batı dillerine yapılan Kur'an meâllerinde bir çok tahrif ve yanlışın bulunduğu, şâzz kıraatlere göre ve keyfi tercümelemlerin yapıldığı anlatılmasına rağmen

(s. 54-67), buna örnek olacak bir âyet meâli, velev Fransızca olsun, verilmiştir. Yine müsteşriklerin Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinden etkilendiğini iddia ettikleri konular sıralanmış (s. 106, 284-285); ama bunları kimlerin hangi eserlerde öne sürdüğü gösterilmemiştir. Üstelik yazar onlar hakkında hüküm verirken, I. Bölüm'de görüldüğü üzere yine kendi tespitleri yerine, başka yazarların gözlem ve kanaatlerini aktarmayı tercih etmiştir. Zannediyorum en problemlili olan tutum da bir yazarın sözlerini, kendi eseri yerine bir başka yazarın kitabındaki tercümesinden aktarmaktır. 60-61. sayfada Palmer'den alıntıyı Bedevî'nin kitabından nakletmesi, buna örnektir (başka örnekler için bk. s. 64, 65, 84, 85, 96, 97, 140, 143, 164, 165, 187, 189, 201, 208, 212, 218-19, 223, 225, 234-35, 300). Belki de vâkıf olunmayan bir dildeki kitaplar söz konusu olduğunda onlardan hiç alıntı yapmamak daha uygun bir tutumdur. Aynı tutumu bir konuda yazılmış ve kaynak değeri olmayan son dönem çalışmalarına karşı da göstermek gerekir. *Kur'an ve Oryantalistler* kitabında referans gösterilen (s. 191-192, 298) bazı kaynaklar bu kabildendir. Zira yapılan iş son derece ciddi ve nazik bir iştir. Önemine binaen ilk kaynaklara ve fikirleri tartışılan şahısların eserlerine doğrudan müracaat etmek, ileri sürülen fikirlerin ispatı için her zaman ikna edici olma-ya daha yakındır. Bazı yerlerde hadislerin ve diğer rivayetlerin kaynaklarının gösterilmemesi (s. 90, 97, 164, 166, 191-192) de kaynak kullanımı ile ilgili olumsuz noktalardan biri olarak not edilmelidir.

Oryantalistlerin Kur'an'la ilgili görüşlerine yer verdikleri eserlerin tamamına ulaşmak son derece zordur. Dolayısıyla araştırmacılar bu konuda mazur görülebilir. Yazar doğal olarak bu problemi Müslüman müelliflerin yazdığı tanıtıcı eserlerden istifade ile aşmaya çalışmıştır. Ancak sayfa 40-47 arasında Arapça bir kitaptan (Necîb el-Akîkî, *el-Musteşrikûn*) sunduğu oryantalistlere ait Batı dillerindeki eserlerin isimlerini Arapça olarak vermesi, o eserlerin en azından ismini orijinal hâliyle bilmek ve onlardan istifade etmek isteyenler için pek de yararlı değildir.

Kaynaklarla ilgili son bir noktaya dikkat çekmekte fayda görüyoruz: Sönmezsoy, ele aldığı konularda örnek olarak seçtiği oryantalistlerin birçok eseri bulunmasına rağmen, genellikle onların birer eseriyle yetinmiştir. Watt bunun en iyi örneğidir. Üstelik onun kitapta yer verilmeyen eserlerinde makul ve makbul birçok açıklaması yanında, kendinden önceki meslektaşlarına yönelttiği bir hayli eleştiri de vardır. Dahası, adından ve eserlerinden hiç bahsedilmeyen birçok oryantalist vardır. Şu halde rahatlıkla diyebiliriz ki, bu kitapta da gözlemlediğimiz gibi, konuları çok kapsamlı veya birçok konuyu bir

arada ele almak pek de yararlı olmayabiliyor. Bunun yerine -sözgelimi- bu kitabın her bir bölümü ayrı bir çalışma olarak ele alınabilir ya da bir veya birkaç oryantalistin görüşleriyle sınırlı kalarak daha derinlikli bir şekilde tartışılabilir, tahliller yapılabilir ve karşı fikirler geniş bir biçimde ortaya konabilirdi. Şüphesiz kitapta ele alınan konular, Kur'an'ın mevsukiyeti bağlamında son derece hayati konulardır. Dolayısıyla iddiaların ve teorilerin derinliğine ele alınarak incelemeye tabi tutulması, insanı kalıcı çözümlere götürebilir. Böylece farklı dillerde yazıldığı için anlamakta zorlanılan ve asıl eserin yerine; ikinci, üçüncü derecedeki kaynaklardan bilgi aktarma mecburiyetinden de kurtulmak mümkün olur. Kitabın başarılı yönleri de kaynaklar hakkındaki bu düşüncemizi desteklemektedir. Söz gelimi, yazarın Goldziher'e yönelttiği eleştirileri (s. 35), Hanifler ve Cahiliye şairlerinin Kur'an'ın kaynağı olmadığına (s. 93-96) ve kutsal kitapların ortak kaynaktan geldiğine dair açıklamaları (s. 107, 117-118), Hz. Peygamber'in sara vb. hastalığının olmadığını ispatlamaya çalışması (s. 149-152), vahyin gelişim aşamaları ve üslubundaki değişimin izahı (s. 242-243, 244, 263-264, 278) bu kabilden sayılabilir.

Batılı bilim adamları, kendi çağdaşları olan Müslüman müellifleri yok sayan ve onların görüşlerine yer vermek istemeyen yaklaşımlarını epeydir terk etmiş benzemektedir. Buna karşın Müslümanlar onların çalışmalarından uzun zamandan beri istifade etmektedir. Ancak Sönmezsoy böyle bir istifade de pek istekli gözükmemektedir. Her şeyden önce yazar genel yaklaşımını bu konuda da sergileyerek onlardan bir mümin gibi davranmalarını beklemekte, böyle olmadığını tespit ettiği yerlerde de onların amaç ve hedeflerinin farklı olduğuna sözü getirerek hükmünü vermektedir. Kısaca *Kur'an ve Oryantalistler* adlı kitap, oryantalistlerin Kur'an'a yaklaşımlarındaki olumsuz, ön yargılı ve kasıtlı fikirlerini toplamakta büyük bir başarı göstermiş olması bakımından, sanki alt başlık olarak "Oryantalistlerin Kur'an Hakkındaki Olumsuz Yaklaşımları" ismini daha fazla hak etmektedir.

Bu kitap, Kur'an merkezli oryantalist tartışma konularını, bu konular hakkında neler söylenmiş olduğunu ve bu konudaki başlıca eserleri derli toplu bir şekilde veren bir çalışma olması bakımından önemlidir. Fakat konuların daha detaylı bir tahlile tabi tutulması gerektiğini ve daha ikna edici cevapların bundan sonraki araştırmacılara kaldığını, bu alanda araştırma yapacakların bu kitaba müracaat ederek eksikleri ve yapılması gerekenleri tespit ettikten sonra araştırma yapmalarını salık veririz.

Son olarak, kitap vesilesiyle, ülkemizin yayıncılık alanındaki bir eksikliğine de işaret etmek istiyoruz. O da editoryal hizmetlerin ilmi kitaplardan esirgenmesidir. Gerek Türkçenin kullanımına ilişkin gerekse yazımdaki maddî hataların, olduğu gibi baskıya yansması bir türlü giderilememektedir. Bu ise kitaplara verilen emeğin sonuca yansımaması bakımından üzücüdür. Kitabın, yayın aşamasında nihai olarak yazar ve yayıncı editör tarafından bir kez daha mutlaka gözden geçirilmesini, ilmî gayretin son aşaması olarak gördüğümüzden bu hususu da belirtmek yerinde olacaktır.

İsmail Çalışkan

Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları

Hasan Kurt

Ankara: Araştırma Yayınları, 2002. 232 sayfa.

Abbâsîlerin iktidara gelişi Türk-İslâm tarihinin başlangıcında önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Diğer mevâlî guruplar gibi Emevîlere karşı Abbâsîlere destek veren Türkler daha sonra Halife Hârûn er-Reşîd'in oğulları Emin ile Me'mûn arasındaki mücadelede Tahir b. Hüseyin'in etrafındaki İranlı unsurlarla birlikte Me'mûn'un hilafete geçişinde etkin rol oynamışlardır. Me'mûn tarafından Horasan valisi tayin edilen Tahir b. Hüseyin'in burada kurduğu Tahirîler (Tahiroğulları) hanedanı döneminde İranlı unsurların yanında Türklerin de siyasi ve askerî nüfuzu artarak devam etmiştir. Bu bakımdan Türk-İslâm tarihi açısından önem taşıyan Tahirîler hakkındaki bu araştırma Türkçede konuyla ilgili ilk müstakil çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Eser "Önsöz", "Bazı Kaynak ve Araştırma Eserleri", beş bölüm, "Sonuç", "Bibliyografya" ve "Dizin"den oluşmaktadır. Kanaatimizce esere Tahiroğullarının tarihî macerasının vuku bulunduğu devrin genel bir panoramasını veren bir giriş yazılmadan doğrudan konuya girilmesi bir eksikliklerdir. Araştırmayı ve okuyucuyu konuya ısındıracak mahiyette tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel ortam genel olarak bir girişte verilseydi, daha faydalı olurdu düşüncesindeyiz. Çünkü Tahiroğulları o dönemde Abbâsî Devleti'nde ortaya çıkan tek hanedan değildir. Eserin 58. sayfasında bir cümleyle bahsedilen İdrisîler ve Ağlebîler gibi devletçiklerden girişte özet olarak bahsedilebilirdi. Bu hâliyle eser-